

Оригинални научни рад

<https://doi.org/10.18485/folk.2022.7.1.1>
821.163.41.09-14:398:[392+2-264](497.11-12/13)
821.163.41.09-14:398:[811.163.41'37:582.3/9 (497.11-12/13)

„Чудно дрво јаворово“: Српске народне лирске песме о чудесном орачу у окружењу света флоре

Зоја С. Карановић

Предмет овог рада су српске лирске народне песме с прастарим мотивом чудесног орача, посматране у митском и обредном контексту, кад су најчешће и извођене. Прву песму с овим мотивом публиковао је Вук Караџић (1824), док су остали записи, сачињени у временском распону од краја 19. века до данас, углавном концентрисани на простор југоисточне и јужне Србије, тако да им документовани живот траје безмало двеста година. Песме су обредне (коледарске, лазаричке, краљичке) и намењене су орачу, с изузетком Караџићеве која је митолошка. Пратећи делатника и атрибуције његове опреме, садржина рада фокусирана је пре свега на њихову флоралну димензију, на фитониме (јавор, шимшир и босиљак, дафина, женка, тратор, божур), чији се семантички потенцијали испитују и у окружењу алата и орачевих помагача друге врсте, односно артефаката културе који се у песмама међусобно допуњавају и објашњавају, градећи слику орања као божанског чина пренесеног на човека, у датом окружењу неизбежно кодирајући мистерију вегетације.

Кључне речи: српска народна лирика, мит, обред, чудесни орач, Божја мајка, јавор, шимшир, босиљак.

Орање као свети чин

Орање и заоравање, којим се припрема земља за сетву, у традицијској култури Срба и Словена обележава почетак пролећних радова везаних за гајење биљака, али су ове радње и магијски обреди плугом за плодност, за заштиту насеља од болести и демона, у прастарим аграрним заједницама такође били неизбежни.¹ Они су се одвијали у време календарских мена, за време обављања послова око самог орања (Чај-

¹ Будући да обележавају почетак неког деловања.

кановић 1994: 280–281; Узенёва 2004: 652), као и у одређене дане кад се иначе није орало (Живанчевић 1963: 61–62; Босић 1992: 155; Антонијевић 1997: 76–77; Валенцова 2000: 29–38; Левкиевская 2004: 548–550). Ово ритуално орање практиковало се углавном у кризним тренуцима календарске године, на свеца, свадбу и сл. И у предмодерном поимању света поменуте радње су својеврсна реплика, *imitatio Dei in illo tempore*, кад по прастарим веровањима долази и до мистичне интеракције између човека и земље, природе и културе која омогућава благостање.

Митска и обредна основа песме

Орање за човека прошлих времена, дакле, није било само култивисање земљишта, већ и повлашћени чин који означава почетак и настанак неке стварности. Порекло орања објашњавано је митовима², аналогно драгоцености песми коју је публикувао Вук Стефановић Караџић (1824: бр. 363³). Њена садржина прича о томе како је орач за своју службу од Божје мајке добио своје реквизите и помагаче.⁴ Затим се, како се веровало, обредима (и њиховим непрестаним понављањем), потврђивало и омогућавало одржавање успостављеног поретка, осигуравала добра летина и свако благостање везано за земљорадњу (Meletinski 1983: 221; Eliade 1980: 34–38). О томе такође сведоче драгоцене коледарске, лазаричке, краљичке и остале песме о орачу. Стога за орача, као и за његову опрему, реквизите и помагаче (као и у свим обредним радњама) који су аналогни „иницијалној“ песми, не важе правила и узуси физичког постојања (Turner 1976; Тарнер 1986: 40–56), будући да исходе из метафизичке стварности. О њој пева и најстарија забележена варијанта песме, питањима и одговорима фокусирана на њихов настанак:

Ој орачу, млад орачу,
 Ко ти даде младе воке,
 Младе воке витороге,
 И јармове јаворове,
 И палице шимширове,
 И заворње босиљкове?
 И бич косу девојачку,

² О земљорадњи, орању, орачу (његовим помоћницима и алатима) као божанском чину в. нпр.: Elijade 1991a: 37–43; Андрејић 2012.

³ Могуће да је Вук и раније знао за ову песму, будући да стих „Младе воке витороге“ доноси као објашњење уз реч Виторог (1818: 72). Песма је публикована и 1841 (бр. 236).

⁴ Небеско порекло земљорадње и житарица иначе се тумачи митовима (Elijade 1991a: 39).

Љуту гују ручконошу?
Служио сам Божју мајку,
Па ми дала младе воке,
Младе воке витороге,
И јармове јаворове,
И палице шимширове,
И заворње босиљкове,
И бич косу девојачку,
Љуту гују ручконошу. (Караџић 1824: бр. 363 = Караџић 1841: бр. 236)

Песма је грађена по композиционој матрици дијалога – фиктивног казивача и делатника. У основи, она се своди на неколико узастопних питања које говорник упућује орачу, распитујући се о пореклу његових реквизита и помоћника. Затим орач, по истом моделу и у истом тону, понавља одговорима оно што је речено у питањима.⁵ Он демистификује изворе својих добитака и набраја их низом паралелизама с митолошко-хришћанским асоцијацијама (Божја мајка, гуја ручконоша), и њихово порекло утемељује у акцијама више силе. У наставку, понављањем поменутих артефаката, орач истиче и свој допринос. Он каже: имам, добио сам, знам, могу, зато што сам служио Божју мајку⁶, чиме и сам постаје олицетворење моћи⁷, сличан митском јунаку доносиоцу културних добара (Meletinski 1983: 174).⁸ Тако у стварању поменутих елемената културе учествују обе стране, виша сила и човек, и утемељују земљорадњу, о чему се овде пева, те се песма испољава као митска репродукција стварања.

Овим моделом приче алудира се не само на порекло ствари, већ се наговештава и њихова доцнија употреба.⁹ Показује се да се у последицама прошлих акција налази кључ за коришћење алата и реквизита који су потребни људима (служио сам, дала ми је, сад могу да користим).

⁵ Таква врста понављања аналогна су техници понављања у епизи, у песмама извештајима кад се говор једног лица понавља као говор другог (Schmaus 1971: 226–237), што упућује и на могућност митских изворишта епике.

⁶ Ово је такође прастара парадигма у којој се плодност земље доводи у везу са женским начелом прародитељке (Meletinski 1983: 183) и открива божанска утемељеност послова око орања и земљорадње.

⁷ Истраживања су показала да митски јунаци (прапреци, демијурзи, културни јунаци) циркулишу и у архаичним облицима фолклора (Мелетински 2009: 34). Овде орач заузима место културног јунака (Петрухин 2004: 650–652).

⁸ Божја мајка, Богородица може се довести у везу са земљорадњом мотивима апокрифне књижевности, где се појављује као ручконоша орачима Петру и Павлу (Петрухин 2004: 650–652).

⁹ На тај начин познавање прошлости изједначава се с мудрошћу (Meletinski 1983: 174–175).

Зато прича постаје предмет обредних песама одговарајућег тематско-мотивског циклуса које доследно (или варијантно) евоцирају реквизите из „основне“ песме, као краљичка из Заплања, формулативним исказима који се образују вековима:

Орач оре равно поље,
 Рало му је чудно дрво,
 Чудно дрво јаворово,
 Остан му је струк босиљак,
 Палице му шимширове.
 (Закић 2009: 150)

Или варијантно, такође у краљичкој песми:
 Оре Ђура равно поље,
 Сас два вола, два јелена.
 Длака им је зелен' шума,
 Рогови су од кремена.
 Брана му је шимширова,
 Водач му је невестица.
 Ој, убава мала момо,
 Ладо, ладо!
 (Златановић 1994 : бр. 166)

Актер обредне радње коме се пева и о којем се пева, дакле, поседује и користи реквизите и помоћнике чије је порекло божанско, или су његови предмети и помоћници њима аналогни. Догађаји из митских времена, чији садржаји симболизују годишње обнављање примарне земљорадничке радње и њене плодове, као у прастарој причи, и овде се репродукују ритуалима (Meletinski 1983: 177–179). Они се актуализују стиховима коледарских, лазаричких, краљичких, посленичких и других песама. Потенцирањем прошлих радњи („даде“, „служио сам“, „дала ми“), њихова садржина акт орања из обредних песама своди на „комеморацију“ догађаја из давне прошлости.¹⁰ Управо због тога су аналогни садржаји Вукове песме и обредних песама с одговарајућим мотивима.

У оквиру поменутог тематско-мотивског круга песама, дакле, постоје два типа наратива. Један, из прве Вукове песме, говори о пореклу ствари и садржи описно-приповедачки елеменат у облику питања и одговора, у основи којег су митски стваралачки узор и њихови резултати (Мелетински 2009: 28).¹¹ Други круг песама, које су извођене у

¹⁰ Симболички повратак *in illo tempore* (Eliade 1980: 37).

¹¹ Понављања су аналогна техници понављања у песмама извештајима у епици, где се говор једног лица понавља као говор другог (в. Schmaus 1971: 226–237), односно саопштава о догађају који се десио у прошлости, што отвара могућност митских

оквиру обреда¹², отвара формулативни исказ¹³: „Орач оре равно поље“.¹⁴ Следи опис опреме, помагача и самог процеса орања који мотивски повезују песме, постајући реплика догађаја *in illo tempore*. Зато орач и оре раније некултивисани простор – поље, не њиву, и зато се ова садржина понавља приликом извођења обреда, одржавајући утврђени ред ствари у природи и међу људима (Meletinski 1983: 176).

Орачки реквизити и помоћници

Међу орачевим алатима и помоћницима најстарије записане митолошке песме коју је публикувао Вук Стефановић Караџић, налазе се „волови витороги“, „гуја ручконоша“, бич од девојачке косе, делови плуга и опреме (јармови јаворови, палице шимширове и заворњи босиљкови). Биљне врсте које орачу даје Божја мајка, последично постају најфреквентнији алати заштите, обезбеђујући плодност извођењем обреда и песама које га прате.¹⁵

изворишта епике.

¹² Ауторка је у овом раду користила варијанте које је пронашла у грађи педесетак доступних јој збирки и не сматра да је обухватила све забележене примере. Песме о орачу које нису фокусиране на свет флоре су овде искључене.

¹³ Мисли се на формулативност усменог певања уопште, без обзира на то што се дати појам најчешће везује за епику, где се под њим подразумевају устаљена и наслеђена средства изражавања која чине њено основно градивно језгро. Формулу, дакле, чине скупине речи које се редовно користе „под истим метричким условима да израз[е] дату основну идеју“ (према Parry), а формулативни израз означава „стих или полустих конструисан по обрасцу формула“ (Lord 1990: 21). Овде се заступа став да укупна усмена традиција почива на својеврсној поетици формула, па је исправно рећи да је: „Формула [...] средиште семантичке гравитације на које се одлажу духовне вредности читавих епоха“ („Формула — это центр семантической гравитации, на который оседают духовные ценности целых эпох“) (Мальцев 1989: 87). Сходно томе, поетика текста и поетика традиције садрже дубинска значења (текст активно комуницира с традицијом) и она се сучељавају у формули (Мальцев 1989: 85). Такође: „Формула – то је облик текста, и компонента његовог садржаја, и 'кретања' ка садржају, пут од 'облика' ка 'смислу'" (Формула — это и форма текста, и компонент его содержания, и способ „движения“ к содержанию, путь от „формы“ к „смыслу“) (Мальцев 1989: 54).

¹⁴ Иницијални стих: „Орач/овчар оре равно / рамно / рајно поље“ варира се у следећим песмама: Ђорђевић 1899: бр. 6, 81; Манојловић 1953: бр. 157; Ђорђевић Т. Р. 1958: 278–279; Васиљевић 1960: 15; Николић 1966; Манић Форски 1974: 26; Јоџић и Јоџић 1979: бр. 17; Златановић 1994: 165; Живковић 1998: 108; Закић 2009: 149а; Закић 2009: 149б; Закић 2009: 150; Кодела 2011: 23, 364 и 392; Младеновић 2013, два примера.

¹⁵ Односно, „свет и људско постојање вредновани (су) терминима и биљног живота“ (Elijađe 1991a: 48).

Биљке као орачки реквизити

У најстаријем бележењу песме орачке реквизите и оруђе¹⁶ репрезентују предмети биљног порекла или саме биљке: дрво јавор (*Acer pseudoplatanus*), жбунасти шимшир (*Buxus sempervirens*) и зељаста биљка цветница, босиљак (*Ocimum basilicum*), чији високи сакрални статус и велике заштитне моћи управо потичу од чињенице да им је порекло божанско. Уз њих се, у појединим примерима, ширећи дијапазон наведених фитонима и уједно динамизујући садржину песама, јављају женка с називом и големо цвеће, односно кадифицица (*Tagetes erectus*), давина/довина (*Elaeagnus angustifolia*), тратор/стратор (*Amaranthus*), божур (*Paeonia*), трска, односно трстика (*Arundo donax*¹⁷), затим неименовано „чудно дрво“ и „зелен’ шума“. И постање овим биљкама се такође може тражити у божанским упориштима.

Божанско порекло јавора у српској култури, поред поменуте Вукове песме, асоцирају различита веровања и причања. Међу њима је веровање да никаква сила не може зауставити плуг у којем има нешто од клена (*Acer campestre*, врста јавора), чак ни була чаралица која је у једној причи помоћу три лескове младице¹⁸ зауставила три плуга, а за четврти, зато што је на њему било клена, рекла да „му не море никаква басма ништа учинити“ (Чајкановић 1994: 100)¹⁹. Сматрало се такође да сви делови јавора, његове гране и лишће, чувају од зла и људе и стоку

¹⁶ О чудесном орачу и његовим реквизитима у окружењу посленичких песама, где се наговештавају нека питања из овог рада, в.: Карановић и Пешикан-Љуштановић 1994: 29–31. У својој докторској дисертацији Кристина Митић (2016) доноси неколико песама о чудесном орачу и анализира их у контексту припадајућих обреда.

¹⁷ Будући да има више врста трстике (Симоновић 1959: 676), није сасвим јасно о којој од биљака се пева.

¹⁸ За леску се такође веровало да поседује изузетне заштитне моћи (Чајкановић 1994: 137–140).

¹⁹ Важност јавора, који је у српској култури формулативна константа, запазио је још Вук Караџић и посветио му у *Рјечнику* неколико лексема (Стефановић 2013: 89). Статус формуле у усменој поезији имају, на пример, синтагме гора јаворова (Делић 1894: 284–285); кора јаворова (Караџић 1898: бр. 40; Радојевић 1912: 49–55; Златановић 1994: бр. 174); гусле јаворове (Беговић 1885: 169). Као у иницијалној песми, али и у песмама различите садржине, јавор се повезује и са шимширом у формулативне исказе: „гусле јаворове и гудало шимширово“ (Поповић 1886: 251). Или: „Јесу л’ тешке даске јаворове / И заклопац дрва шимширова“ (Милојевић 1869: бр. 45), чиме се шимшир уводи у контекст обреда сахрањивања. Примери везивања јавора и шимшира, као синтагматски низ, потврђују изоморфност ових биљака у традицијском мишљењу.

(Усачева 1999: 508)²⁰. Веровање у заштитну моћ јавора кодирано је и његовом фреквентном атрибуцијом „добар“²¹ (Усачева 1999: 507).

Од јавора су у најстаријем запису сачињени јармови (савијено дрво за запрезање волова). Ова формулативна константа²² понавља се и проширује у коледарској песми атрибуцијом „чудно дрво“: „Јарам му је чудно дрво, / Чудно дрво јаворово“ (Закић 2009: 149).²³ Јавор се односи и на брану, у стиховима: „Брана му је криво перо, / Криво перо јаворово“ (Манић Форски 1974: 26), оснажујући ову већ ионако моћну справу за коју се такође веровало да је носилац заштитне снаге (Гура 1995: 235–238). Од јавора је, затим, рало²⁴, у стиховима лазаричких и краљичких песама из јужне и југоисточне Србије: „Орач оре равно поље, / Рало му је чудно дрво / Чудно дрво јаворово“ (Златановић 1970: 437; Манић Форски 1974: 26; Јоцић 1979: бр. 17; Златановић 1994: бр. 165; Закић 2009: 150). Аналоган склоп речи привлачи и другу врсту дрвета у стиху: „Рало му је чудно дрво давиново/довиново“ (Николић 1966: бр. 6; Младеновић 2013), што и преко речи 'чудо' асоцира божанско порекло оба алата²⁵ И даље, „чудно дрво“ неименованог дендронима, лазаричких и краљичких песама из југоисточне Србије (Јанковић 1895: бр. 4; Ђорђевић 1899: 81, бр. 6; Манојловић 1953: бр. 157; Младеновић 2013), као и у претходном примеру, означава моћ која се налази у поседу богова, будући да ова прастара реч представља знак божанског присуства и „божанског уплива у људске ствари“ (Лома 2002: 24–26). Управо чудо, као знамење више силе, дајући печат овом реквизиту, повезује помену-те дендрониме с догађајима из референтне песме и отвара могућност њиховог даљег повезивања у формуле.

²⁰ „В аграрной магии использовали ветки клен при выращивании льна: втыкая их в пашню, приговаривали: 'Господи, дай нам лен как дерево клен'“ (Усачева 1999: 508).

²¹ Плуг и делови плуга су иначе некада прављени од различитих врста дрвета. Комбиновали су дрво за које се сматрало да је „добро“ са „лошим“ због одржавања равнотеже: „Соху и плуг нужно делать из разных пород деревь-ев, чтобы счастливые и несчастливые уравновешивали друг друга“ (Агапкина 1999: 60). Постоје и веровања да рало не треба правити од дрвета за које се верује да је демонско, да не би било тешко за вучу (Толстая 2009: 142).

²² Јавор је омиљено дрво српске лирске песничке традиције. О његовим стварним и симболичким карактеристикама у српској и словенским културама, као и песмама в. Стефановић 2013: 89–98.

²³ Оваква „померања“ скрећу пажњу на отвореност и динамичност „иницијалне“ (али и сваке друге) формуле. О томе Детелић 1996: 33 и 51.

²⁴ Најстарији писани помен на српском језику о ралу, јарму и брани сачуван је у преводу византијског *Земљорадничког закона* из 14. века. У члану 59 регулише се надокнада штете за крађу „орала“, „ралника“, „броне“ и „јарма“ (Стојаковић 2010: 143).

²⁵ Сакралност дафине, местом њеног раста, имплицирају и стихови: „Расло дрво сред раја, / Племенита дафина“ (Караџић 1841: бр. 209).

И у лазаричкој песми из Тимока рало је „дрво јаворово“, а ратар, као код Вука, млад (нежењен)²⁶:

Зарече се момче нежењено
 Да пооре поље сокобањско.
 Волови му два сива сокола,
 Јарам му је два низа бисера,
 Рало му је дрво јаворово.
 (Рајковић Кожељац 1978: бр. 135)

Неискусан и несигуран у успех свога подухвата али упоран, он је и особиним младости сличан орачу из Вукове песме који, како би овладао одговарајућом вештином и задобио алате и помагаче, служи код више силе²⁷, док их упорни орач из обредне песме примењује.

Спрега јавора, орања и орачке опреме с магичним босиљком (и кестеном) део је и благослова при наздрављању: „Дао ти Бог велико стадо и благо и оно што је твом срцу драго: и волове витороге, јаворове јармове, кестенове заворњове, босиљкове ђулове, јаке воке и упутне тежаке“ (Кнежевић 1972: 238), који имплицитном инвокацијом ових биљних орачких реквизита призива њихове моћи. Утемељеност јавора у орању и митским почецима илуструје и брзалица: „Јаворов јарам, јаворова ралица – рало дрво јаворово“ (Кнежевић 1972: 251), у којој се варирају основни артефакти везани за базичну земљорадничку радњу и њене алате: јарам, ралица и рало. Брзи изговор ових речи, наравно, магијски провоцира потенцијалне моћи овог дрвета и уједно указује на могућност његовог коришћења као материјала за израду различитих делова плуга и орачке опреме, што одговара и практичној употреби јавора.

Орач из Вукове песме (Караџић 1824: бр. 363) од Божје мајке добија и шимширове палице (клинови који се при упрезању волова увлаче у јарам)²⁸:

Служио сам Божју мајку,
 Те ми дала младе воке,
 Младе воке витороге,
 И јармове јаворове,
 И палице шимширове.

²⁶ Формулативни искази типа: момче нежењено у песмама често маркирају биолошки и социјални статус јединке, в. нпр.: Караџић 1824: бр. 55, бр. 108, бр. 324; 1841: бр. 302, бр. 634; Милојевић 1869: бр. 57; Станковић 1951: бр. 25; Живковић 1998: 34.

²⁷ Обредна пракса учења заната везана за иницијацију рефлекс је митског шегртовања код више силе (Проп 1990: 161–167).

²⁸ *Жегла* је други назив за палицу/палице. Палице се увлаче у јарам при упрезању; клин којим се затвара јарам приликом упрезања волова.

У мотивски одговарајућим обредним песмама које су својеврсна комеморација овог догађаја, пева се такође о палицама, али и другим аналогним реквизитима од шимшира.²⁹ Краљичке песме из Запања (Закић 2009: 150) и Лесковачке области (Ђорђевић и Златановић 1990: бр. 148), записане готово двеста година доцније, у семантичкој су аналогiji с „изворном“ песмом управо стихом „Палице су шимширове“. Од шимшира је и рало коледарских песама, у стиховима: „Орач оре рајно поље / Рало му је шимширово“ (Закић 2009: 149; Кодела 2011: 23). Оно се посредством простора („рајно поље“) доводи везу с митским догађајем из прастарих времена. Стихови: „Рало му је тврдо дрво, / Тврдо дрво шимширово“ (Живковић 1998: 108), комбинују реална својства шимшира с божанским пореклом овог реквизита.

Од шимшира су и јармови, у песми с Косова и Метохије, у стиховима:

Роди мајка под старост орача,
Па му даје рало и волове,
А рало је од сувога злата,
Јармови су дрво шимширово.
(Бован 2001: бр. 66)

Варијантно:

Роди мајка под старост орача,
Па му даје рало и волове,
Рало му је од белог сребра,
А орало од сувога злата,
Јармови му дрво шимширово.
(Мијатовић и Бушетић 1925: 7–8)

Опрема (рало/орало од злата/сребра и јармови од шимшировог дрвета), одоцнело рођење јунака, мајка помоћник и дародавац, као и спремност за одговарајући посао око орања одмах након рођења, доводе делатника у везу с архаичним типовима епских и бајковних јунака и с митским орачем из Вукове песме.

Лазаричка песма из југоисточне Србије пева о брани од шимшира и чудесним воловима и јеленима који вуку плуг:

²⁹ У различитим песмама: „гора шимширова“ (Караџић 1973: бр. 210), „грана шимширова“ (Симчевић 2014: бр. 548 и 616); „греда дрво шимширово“ (Караџић 1841: бр. 234); бешика је „дрво шимширово“ (Симчевић 2014: бр. 21); „седло шимширово“ (Караџић 1841: бр. 630); клупа је шимширова (Симчевић бр. 161). Шимшир је у вези и с култом мртвих: „Крстачу му од шимшира гради / По крстачи од бисера веза“ (Милојевић 1869: бр. 71).

Оре Ђура равно поље,
 Сас два вола, два јелена.
 Длака им је зелен' шума,
 Рогови су од кремена.
 Брана му је шимширова,
 Водич му је невестица.
 (Златановић 1994: бр. 166)

У завршници јунак се, заједно с помоћником, уводи у статус пуноправног члана заједнице, будући да оре са својом љубом („невестица“). Тиме демонстрира уједно спремност да у брачној заједници продужи живот, што је својеврсна реплика свете свадбе која се иначе доводи у везу са земљорадњом (Elijade 1991a: 39). Код Вука је помоћник „гуја ручконоша“, док у обредним песмама о орачу јунаку помажу и моћна мајка, млада мома или невеста.

У најстаријој варијанти о чудесном орачу с митским импликацијама (Караџић 1824: бр. 363), с јавором и шимширом комбинује се босиљак³⁰, од којег су сачињене заворње (клинови за спајање јарма који се с њим везује струкама)³¹:

Ко ти даде младе воке,
 Младе воке витороге,
 И јармове јаворове,
 И палице шимширове,
 И заворње босиљкове.

Присуство босиљка у песми, као и у аналогним земљорадничким обредима, потврда је порекла овог орачког алата у божанском деловању. Босиљак се, сходно томе, користио као заштита приликом орања, сејања, жетве (Чајкановић 1994: 36–43). Око Славонске Пожеге приликом започињања орања њиме су китили плуг, волове и ораче (Гура и Усачева 1999: 489–492; Узенёва 2004: 654). Босиљком су такође посипали сејача код започињања сетве (Усачева 1995: 131–133). Уплитали су га и у „божју браду“ на свршетку жетве, или у стожер кад се заврши вршидба (Чајкановић 1994: 38). Божанско порекло босиљка

³⁰ Босиљак је сакрална биљка прве врсте: „Как универсальное охранительное и отгонное средство базилик использовался для украшения людей, животных, построек, предметов домашнего обихода, пицци и т. п. Для этого изготавливали венки, букетики, гирлянды, часто с другими растениями с рутой, самшитом, или брали отдельные веточки, цветы“ (Усачева 1995: 131). И овде се такође комбинује са шимширом.

³¹ *Заворња, заворањ* – завој, клин за спајање јарма (један пролази кроз велике крпеле, други кроз мале оје, веже оје за јарам).

потврђује и његов народни назив, *Божји цвет* (Чајкановић 1994: 37), те веровање да је никао на Христовом гробу или на месту његовог распећа (Софрић 1912: 34).³² За настанак босиљка је везана и прича о томе да је никао тамо где је убијен цар Урош, или из крви/суза/тела убијене девојке (Чајкановић 1994: 43), што га утемељује и у митску парадигму о стварању као последици смрти јунака (Meletinski 1983: 178–179).

У обредним песмама о чудесном орачу од босиљка је по правилу сачињен штап којим се гоне волови (*остан*³³). Босиљак је, заправо, сам штап, у формулативном исказу: „Остан му је струк босиљак“/ „А остан му струк босиљак“, у коледарској песми из лесковачког краја (Васиљевић 1960: 15), у записима лазаричких песама из источне и јужне Србије (Манојловић 1953: бр. 157; Ђорђевић Т. Р. 1958: 276; Николић 1966: бр. 6; Кодела 2011: 363), те у песми која је извођена у оквиру обреда краљица у Заплању (Закић 2009: 150). У облику *ост'н* је у идентичном стиху лазаричке песме из белопаланачког краја (Јоцић и Јоцић 1979: бр. 17), или у посленичкој из Бабушнице (Манић Форски 1974: бр. 26). Реч *остав* среће се у истом стиху коледарске песме, забележене у селу Брза код Лесковаца (Закић 2009: 149; Кодела 2011: 23). Ова формула варира се и у лазаричкој песми за орача: „Остан му је струк бели босиљак“ (Рајковић Кожељац 1978: бр. 135), где се моћ биљке даље подиже реално заснованом атрибуцијом хроматског карактера³⁴, а стих (стварајући илузију наративности) проширује се у десетерац.³⁵ Као прут који демистификује архаични назив *остан*, босиљак се јавља и у исказу: „А прут му је струк босиљак“ (Станковић 2004–2005). Наравно, у песми не може бити речи о реалном предмету – штапу за терање волова, пошто се ради о крхкој биљци цветници изузетних магијских моћи, чијим се додиром не бију, већ милују и штите животиње које вуку плуг, као и целокупна опрема и сам чин орања. У стиху се укршта асоцијација на божанско порекло орања са земаљском делатношћу с метафизичким квалитетима.

Евидентна је и тенденција везивања јавора и босиљка за неке друге биљке које су на терену такође коришћене у орачким ритуалима. У лазаричкој песми *жегле* су „од големо цвеће“, у стиховима:

³² О утемељености босиљка у хришћанској религији где је, између осталог, апотропеј прве врсте, али и медијатор између људи и божанске силе, в. Ренкас 2016: 41–56.

³³ *Остан*, *ост'н* – направа која се употребљава код терања волова. Да би их боцкали, на једном крају има шиљак (бад).

³⁴ Позитивни семантички потенцијали беле боје у српској култури и словенском свету разматра се у Поповић 2001: 17–19.

³⁵ Ову тенденцију проширивања стиха атрибутом требало би посебно испитати.

Зарече се момче нежењено
 Да пооре поље сокобањско.
 Волови му два сива сокола,
 Јарам му је два низа бисера,
 Рало му је дрво јаворово,
 Жегле су му од големо цвеће,
 Остан му је струк бели босиљак.
 (Рајковић Кожељац 1987: бр. 135)

С јавором и босиљком комбинује се затим иста биљка под називом *женка*:

Јарам му је чудно дрво,
 Чудно дрво јаворово,
 Палице му жуте женке,
 [...]
 Остан му је струк босиљак.
 (Закић 2009: 149)

Женком су у источној Србији китили плуг и волове да би обезбедили плодност (Чајкановић 1994: 109), у песми – палице. Овом биљком у селима Буцака орач је обредно китио жегле и себе, док је пред прво орање женка, тј. *големо цвеће*, полагаана у семе које се расипало пре почетка орања (Пантелић 1974: 183–186). Везу женке – *големог цвећа* с божанским, земљом и орањем потврђује и њен латински назив, *Tagetes erectus*, етимолошки повезан с именом етрурског божанства *Tages*, у значењу „рођен од орања земље“ (Everett 1982/10: 3290).

Делове орачеве опреме, уз босиљак и женку (остан и палице), чини и рало од чудесног божура, цвета чији висок сакрални статус утемељује распрострањено веровање код Срба да је никао из крви погинулих косовских јунака (Софрић 1912: 14–17):

Волови му два јелена.
 Рало му је божурово.
 Остан му је струк босиљак.
 Палице му жуте жењке.
 Семе му је ситан бисер.
 (Кодела 2011: 363, варијантно 392)

У песмама о чудесном орачу, у комбинацији с јавором и босиљком³⁶, међу привилегованим биљкама је и тратор. У стиховима посленичке песме:

Орач оре равно поље,
 Рало му је чудно дрво,
 Чудно дрво јаворово,
 Ост'н му је струк босиљак,
 Брана му је криво перо,
 Криво перо јаворово,
 Жегле су му страторове,³⁷
 Семе му је ситан бисер.
 (Манић Форски 1974: 26)

У истом окружењу тратор је и у лазаричкој песми (из белопаланачког краја):

Рало му је чудно дрво,
 Чудно дрво јаворово.
 Ост'н му је струк босиљак,
 Жегле су му страторове,
 (Манић Форски 1974: 26)

Грчки назив тратора *Αμόρανθος* етимолошки упућује на „оног који стоји“, „који траје“ (Софрић 1912: 211) и везан је за стварну особину овог цвета да дуго остаје свеж и усправан. Магијске моћи ове биљке манифестују се на терену у обредима око склапања брака (Станојевић 1937: 90), што потврђује његов висок сакрални статус и порекло у божанском деловању.

Јарам од трске, уз чудесно рало, у стиховима лазаричких песама: „Рало му је чудно дрво / А јер'м му од трстику/трску“ (Младеновић 2013), такође спада у ред оних артефаката флоре који својим реалним

³⁶ В. и стихове песме у којој су тратор и босиљак биљке које ничу након сејања пшенице:

Сестра брата од дела окала:
 – Јела брже чудо да гледамо,
 Како момак сас јелење оре,
 Па си сеје пребеле шенице,
 Не ниче му пребела шеница,
 Него ниче стратор и босиљак.
 (Ђорђевић 1931: 160)

³⁷ Жегле, такође палице које се увлаче у јарам при упрезању, клинови којима се затвара јарам приликом упрезања волова.

својствима не могу чинити јарам, док обредни контекст извођења и овој биљци, у коју се у песми прежу животиње, даје сакрални смисао.

Остали реквизити

Делови плуга у који се прежу животиње такође припадају истом свету, али могу бити сачињени и од других материјала с којима се биљке комбинују, нпр.: „Рало му је од белог сребра, / А орало од сувога злата, / Јармови му дрво шимширово“ (Мијатовић и Бушетић 1925: 7–8), или племенитих метала који су атрибутивно везани за свеце, Бога, Богородицу (Агапкина и Виноградова 1999: 53; Левкиевская 2009а: 626–627). Њихово присуство у одговарајућем обреду потврђено је стављањем, на пример, сребрне парице под језик код започињања орања у Алексиначком Поморављу (Левкиевская 2009: 626–627). Рало је у песми и месец:

Јарам му је чудно дрво,
Чудно дрво јаворово,
Палице му жуте женке,
Рало му је јасан месец,
(Закић 2009: 1496).³⁸

Према веровањима, од месеца зависи раст биљака (Ђорђевић Т. Р. 1958: 34–34; Кулишић 1998: 302). Јармови могу бити и од бисера (Рајковић Кожељац 1978: бр. 135), који се такође везује с месецом и обрадом земље (Eliade 1991б: 125–128). Палице су у песми и „перје пауново“ (Мијатовић и Бушетић 1925: 7–8), а брана је „црно перо“ (Николић 1966: бр. 6), што су такође предмети високих магијских и заштитних својстава (Гура 2009: 17). Брана је и „ситна мрежа“ (Ђорђевић Д. 1958: бр. 107), која се као реквизит заштите користила у календарској обредној пракси (Левкиевская 2009б: 632–635).

Животиње које вуку плуг

Божанско порекло животиња које вуку плуг, из Вукове песме, потврђено је и „метафоризацијом“ њихове длаке светом флоре, у стиховима:

Оре Ђура равно поље,
Сас два вола, два јелена.
Длака им је зелен' шума,

³⁸ Месец је орач, у стиховима песме: „Ој месече, месече, / Сиђи доле, до доле, / Да вратимо волове, / Да оремо долове“ (Димитријевић 1988: бр. 10, 69).

Рогови су од кремена.
(Златановић 1994: бр. 166)

Јелени су иначе често актери песама о чудесном орачу (Ђорђевић Д. 1958: бр. 107; Васиљевић 1960: 15; Златановић 1970: 437; Златановић 1994: 165). У плугу могу бити удружени са соколовима (Јоцић 1979: бр. 17), вуку га и само соколови (Рајковић Кожељац 1978: бр. 135; Закић 2009а: 149) или голубови³⁹ (Манојловић 1953: бр. 157), а ралник је „сиви голуб“ или „сив голубак“ (Јоцић и Јоцић 1979: бр. 17; Јанковић 1895: бр. 4; Ђорђевић 1899: 81, бр. 6). Пева се и о животињама орачима удруженим с анђелима (Николић 1966: бр. 6),⁴⁰ што се уклапа у општесловенско веровање да су јелен, соко и голуб хипостазе анђела и светаца (Толстая и Белова 2009: 593; Гура 1995: 515 и 2004: 545–546).⁴¹ Потврда овога налази се у песми у којој плуг вуку само анђели (Јанковић 1895: бр. 4). Поменуте животиње и птице повезане су тако са установљавањем институције орања, што се среће у Вуковој песми, где „воке витороге“ води божански орач.

Закључна разматрања

Делове опреме у песмама о чудесном орачу (који се могу се пратити у записима од почетка 19. века, мада су песме морале бити певане

³⁹ Веровања о голубу су сложена. Осим што је божанска птица која силази на земљу у виду анђела, што је посведочено и у стиховима бугарске песме: „Подхвѣркнали два гълъби, два гълъби, два ангели“ (Гура 1995: 515), голуб се са земљорадњом повезује веровањем да његово кликтање најављује почетак сетве. У митовима о стварању света доводи се у везу и с јавором (Гура 2005: 458–462), који је један од кључних флоралних артефаката песама о чудесном орачу, што враћа на садржину Вукове песме.

⁴⁰ Примери: „Волови му два јелена“ (Васиљевић 1960: 15; Николић 1966: бр. 6; Закић 2009: 149б и 150), „Волове му два голуба“ (Манојловић 1953: бр. 157); или два пара животиња: „Сас два вола, два јелена“ (Златановић 1994: бр. 166), „Два јергена, два јелена“ (Ђорђевић Д. 1958: бр. 107). Формула обухвата два стиха: „Волови му два јелена, / Два јелена, два сокола“ (Јоцић 1979: бр. 17), а осмерац се може проширити атрибутом: „Волови му два сива сокола“ (Рајковић Кожељац 1978: бр. 135). У неким примерима број животиња се не помиње, већ се уводи множина именице: „Воли су му сив јелени“ (Рајковић Кожељац 1978: бр. 135).

⁴¹ Веровало се да се анђео може јавити и у виду јелена (Гура 2004: 545–546), што илуструје стих: „Два јелена, два анђела“ (Николић 1966: бр. 6; Живковић 1998: 108). О симболици јелена у одговарајућим песмама в. и тумачења Ђорђине Трубарац Матић (2019: 129–141). Затим: „Волови му два јергена / Два јергена, два јелена“ (Ђорђевић Д. 1958: бр. 107); „Волови су два јелена, / Два јелена, два анђела“ (Николић 1966: бр. 6); „Волови му два јелена, / Два јелена, два сокола“ (Јоцић и Јоцић 1979: бр. 17).

и раније), чине различити елементи природе и материјалног света у вези с култом плодности и земљорадњом, или предмети за које се верује да их могу заштитити. У њиховој основи налазе се биљке високог магијског и апотропејског значења: дрво јавор, жбунасти шимшир и цветни босиљак, чије су моћи утемељене у божанском пореклу и репродуковане обредима. Те биљке су заменљиве аналогним артефактима културе из света флоре, као и предметима и појавама који не припадају том свету (злато, сребро, бисер, мрежа), али су им атрибуције и функције изоморфне, у традицији дубоко укоренење и имају статус прототипова везаних за земљорадњу. Будући да се на њих вековима одлажу одређени квалитети везани за традицију, они се „згушњавају“ у формуле, и то згуснутом придевско-именичком синтагмом, у инверзији, коју чине именица и градивни придев: *јармови јаворови, палице шимширове, заворње босиљкове*, уместо уобичајеног: *палице од шимшира, заворње од босиљка*⁴². Будући да се материја од које су сачињени схвата као саставни (градивни) елемент, они се доводе у тесну везу с реквизитом или алатом, што такође враћа на њихова прастара исходишта.

Песме о чудесном орачу су забележене на простору јужне и југоисточне Србије, осим Вукове (вероватно су живеле и на другим странама). Вукова песма казује о догађају који се одиграо у давној прошлости. Као свака митска прича, и ова се своди на извештај о једнократним догађају стварања (Meletinski 1983: 179). Она пева о задобијању културних добара од више силе, о прибављању орачких алата и помагача. Гради се по моделу питања и одговора и нема праве радње. У супротности је с „актуелношћу“ и динамичношћу збивања осталих обредних варијаната, концентрисаних на акцију која се одвија у „садашњости“. Том акцијом жели се деловати на збивања у природи и међу људима. Сходно томе, функција песме је у очувању поретка, репродуковањем мита ритуалима који се, пратећи космички календар, периодично понављају (Meletinski 1983: 172; Elijade 19916: 41–48). То показује њихово извођење у зиму (коледарски обреди), пролеће (лазарички), лето (краљички), што њихову функционалност помера из реалне мотивације у простор метафизичког деловања, али их у одговарајућем тренутку тамо и враћа.

⁴² На пример: „Рало му је чудно дрво / Чудно дрво јаворово“ (Манојловић 1953; Манић Форски 1974: 26; Јоцић и Јоцић 1979: бр. 17; Златановић 1994: 165); „Рало му је чудно дрво / Чудно дрво давиново“ (Николић 1966: бр. 6); или само: „Рало му је дрво јаворово (Рајковић Кожељац), као и: „Рало му је шимширово“ (Кодела 2016: 23); „Рало му је тврдо дрво, / Тврдо дрво шимширово“ (Живковић 1998: 108); „Рало му је божурово“ (Кодела 2016: 363). Рало може бити и изван простора флоралног света: „Рало им је суво злато“ (Ђорђевић и Златановић, 148); „Рало му је од белог сребра“ (Мијатовић и Бушетић 1925: 7–8); „од сувога злата“ (Мијатовић и Бушетић 1925: 7–8); „А рало је од сувога злата“ (Бован 2001: бр. 66); „чудна плоча“ (Ђорђевић Д. 1958: бр. 107) – где се међусобно комбинују и варирају различити елементи, не излазећи из оквира заданих традицијом.

Библиографија

- Агапкина, Т. А. (1999). Дрeво, куст. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 2. Москва: Международные отношения, 60–67.
- Агапкина, Т. А. и Виноградова, Л. Н. (1999). Золато. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 2. Москва: Международные отношения, 352–355.
- Андрејић, Ж. (2012). Дерон или ковање новца поводом сакралног дероникона македонског краља Александра I. *Dinar, numizmatički časopis*, 32, 3–8 (1–7). <https://www.academia.edu/40835358> (5. 3. 2021).
- Антонијевић, Д. (1997). *Дромeна*. Београд: САНУ.
- Беговић, Н. (1885). *Српске народне пјесме из Лике и Баније*. Загреб: Штампарија Ф. Фишера и др.
- Бован, В. (2001). *Лирске и епске песме Косова и Метохије*. Приштина, Београд, Исток: Институт за српску културу, Народно дело, Дом културе „Свети Сава“, Стручна књига.
- Босић, М. (1992). Женидбени обичаји Срба у Бачкој. *Рад војвођанских музеја* 34, 137–158.
- Валенцова, М. М. (2000). Ритуална пахота у Славян. *Кодови словенских култура* 5, 29–38.
- Васиљевић, М. (1960). *Народне мелодије Лесковачког краја*. Београд: САНУ.
- Гура, А. В. (1995). Борона. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 1. Москва: Международные отношения, 235–238.
- Гура, А. В. (1995). Голубь. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 1. Москва: Международные отношения, 515–517.
- Гура, А. В. (2004). Олень. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 3. Москва: Международные отношения, 545–546.
- Гура, А. В. (2005). Голуб. Символика животиња у словенској народној традицији. Београд: Бримо, Логос.
- Гура, А. В. (2009). Перо. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 4. Москва: Международные отношения, 16–18.
- Гура, А. В. и Усачева, В. В. (1999). Китка. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 2. Москва: Международные отношения, 489–492.
- Делић, Ст. Р. (1894). Дилберке, из збирке народних умотворина Ст. Р. Делића. *Босанска вила IX(18)*, 284–285.
- Детелић, М. (1996). *Урок и невеста: Поетика епске формуле*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Димитријевић, С. (1988). Народне песме лесковачког краја (свеска друга). *Лесковачки зборник* 28, Посебан део, 3–56.

- Борђевић, В. Р. (1931). *Српске народне мелодије (предратна Србија)*. Београд: Српска краљевска академија.
- Борђевић, Д. М. (1958). *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*. Српски етнографски зборник 70. Живот и обичаји народни 31. Београд: САН.
- Борђевић, Д. М. и Златановић, М. (1990). *Народне песме из Лесковачке области*. Српски етнографски зборник 95. Српске народне умотворине 4. Београд: САНУ.
- Борђевић, Т. Р. (1899). Идење у Краља. *Караџић, лист за српски народни живот, обичаје и предање* 1(3–4), 80–83.
- Борђевић, Т. Р. (1958). *Природа у веровању и предању нашега народа*, књ. 1. Српски етнографски зборник 71. Живот и обичаји народни 32. Београд: САНУ.
- Живанчевић, В. (1963). Волос, Велес, словенско божанство териоморфног порекла. *Гласник Етнографског музеја* 26, 39–66.
- Живковић, Н. (1998). *Гора бршљанова (народне песме из пиротског краја)*. Пирот: Музеј Понишавља Пирот.
- Закић, М. (2009). Комплементарност поетског и музичког система у обредним опходима домова. *Музикологија* 9, 133–152.
- Златановић, М. (1970). Краљичке песме у Грделичкој клисури. *Врањски гласник* 6, 433–438.
- Златановић, М. (1994). *Народне песме и басме јужне Србије*. Српски етнографски зборник 98. Српске народне умотворине 6. Београд: САНУ.
- Јанковић, Љ. В. (1895). Велики дан (Ускрс) у Мокрој (из књиге „Једно село Пиротског округа“). *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот* 7, 389–403.
- Јоцић, Ж., Јоцић, Р. и др. (1979). *Бул девојче: лирске народне песме из белопаланачког краја*. Ниш: Градина.
- Карановић, З. и Пешикан-Љуштановић, Љ. (1994). *Послови и дани српске песничке традиције*. Нови Сад: Светови.
- Караџић, В. С. (1824). *Народне српске пјесме*. Књ. 1, у којој су различне женске пјесме, скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Липисци: у штампарији Брејткопфа и Ертла.
- Караџић, В. С. (1841). *Српске народне пјесме*. Књ. 1, у којој су различне женске пјесме, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу: у штампарији Јерменскога манастира.
- Караџић, В. С. (1898). *Српске народне пјесме*, сакупио их Вук Стеф. Караџић. Књига пета, у којој су различне женске пјесме. У Биограду: штампано у Држ. штампарији Краљевине Србије.
- Караџић, В. С. (1973). *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Ур. Ђ. Младеновић, Ђ. Неђић. Београд: САНУ.
- Кнежевић, М. (1972). *Антологија говорних народних умотворина*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.
- Кодела, С. (2011). *Методички приступ примени традиционалне песме у музичкој настави основне школе и школе за основно музичко образовање*. Необјављена докторска дисертација. Учитељски факултет, Врање. <https://nardus.mrp.gov.rs/handle/123456789/8316?show=full> (10. 3. 2021).

- Кулишић, Ш. (1998). Месец. У: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић (ур.). *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт: 302–303.
- Левкиевская, Е. Е. (2004). Опахивание. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 3. Москва: Международные отношения, 548–550.
- Левкиевская, Е. Е. (2009а). Серебро. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 4. Москва: Международные отношения, 625–628.
- Левкиевская, Е. Е. (2009б). Сеть. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 4. Москва: Международные отношения, 632–635.
- Лома, А. (2002). *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: САНУ, Балканолошки институт.
- Мальцев, Г. И. (1989). *Традиционалните формулы русской народной необредовой лирики: исследование по эстетике устно-поэтического канона*. Ленинград: „Наука“.
- Манић Форски, Д. (1974). *Антологија лужничких народних песама*: Бабушница: б. и.
- Манојловић, К. П. (1953). *Народне мелодије из источне Србије*. Посебна издања САН 212. Музиколошки институт б. Београд: Научна књига.
- Масловарић, Д. (1978). Земљорадња у општини Зајечар. Зајечар и околина. *Гласник Етнографског музеја*, 42, 93–150.
- Мелетински, Ј. (2009). *Увод у историјску поетику епа и романа*. Прев. Р. Мечанин. Београд: Српска књижевна задруга.
- Мијатовић, С. и Бушетић, Т. (1925). *Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу*. Српски етнографски зборник 32. Живот и обичаји народни 14. Београд: Српска краљевска академија.
- Милојевић, М. С. (1869): *Песме и обичаји укупног народа србског*, књ I. Београд: Државна штампарија.
- Митић, К. (2016). *Прољећно-љетње обредне пјесме у Срба*. Необјављена докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филолошки факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6459> (15. 3. 2021).
- Младеновић, М. Б. (2013). *Народни обичаји у Власотиначком крају. Лазарице*. <https://danubius.forumsr.com/t5398p40-tradicijaobiaji-i-verovanja-u-naemnarodu> (1. 3. 2021).
- Николић, И. (1966). *Горо ле, горо зелена. Антологија народне лирике из источне Србије*. Зајечар: Библиотека часописа „Развитак“.
- Пантелић, Н. (1974). Етнолошка грађа из Буџака. *Гласник Етнографског музеја* 37, 179–228.
- Петрухин, В. Я. (2004). Пахарь. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 3. Москва: Международные отношения, 650–652.
- Поповић, Д. С. Зеничанин (1886). Народне пјесме. *Босанска вила* 1(16), 251.
- Поповић, Љ. (2001). О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику. *Кодови словенских култура* 6, 14–31.

- Радојевић, В. (1912). *Српске народне пјесме из околине херцеговске и дубровачке*. Фресно, Калифорнија: Издање скупљачево.
- Рајковић Кожељац, Љ. (1978). *Здравац миришљавац. Народне песме и бајалице из Тимочке крајине*. Зајечар: Графичко-издавачко предузеће „Зајечар“.
- Ренкас, Ј. (2016). Хришћанска симболика босиљка у контексту теорије културне меморије религијских група. У: З. Карановић и Ј. Дражић (ур.), *Гора љиљанова, биљни света у традиционалној култури Срба*. Београд: Удружење фолклориста Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 41–56.
- Симоновић, Д. (1959). *Ботанички речник*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Симчевић, В. (2014). *Народна лирика Жупе Александровачке* (савремена теренска истраживања и наслеђена грађа). Необјављена докторска дисертација. Универзитет у Београду, Филолошки факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4273> (10. 3. 2021).
- Софрић Нишевљанин, П. (1912). *Главнице биље у народном веровању и певању код нас Срба*. Београд: „Свети Сава“.
- Станковић, Ж. (1951). *Народне песме у Крајини*. Посебна издања САН 175. Музиколошки институт 2. Београд: Научна књига.
- Станковић, З. Д. (2004–2005). *Народне лирске песме власотиначког краја забележене 2004–2005. г.* Записао: Зоран Д. Станковић. http://www.svevlad.org.rs/predanje_files/zstankovic_sakupio.html (1. 3. 2021).
- Станојевић, М. (1937). Свадебни обичаји. *Зборник прилога за познавање Тимочке крајине*, књ. 4. Ур. М. Станојевић. Зајечар: Штампарија М. Деспотовића, 83–93.
- Стефановић, М. Д. (2013). Јавор у српској култури. У: З. Карановић и Ј. Јокић (ур.), *Биље у традиционалној култури Срба, приручник фолклорне ботанике*. Нови Сад: Филозофски факултет, 89–98.
- Стојаковић, В. (2010). Народна (традиционална) земљорадња у пределу Висок (пиротски крај). *Гласник Етнографског музеја* 74(1), 143–172.
- Тарнер, В. (1986). Варијације на тему лиминалности. Прев. В. Костов. *Градина* 10, 40–56.
- Толстая, С. М. (2011). Соха. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 5. Москва: Международные отношения, 142–145.
- Толстая, С. М. и Белова, О. В. (2009). Святые. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 4. Москва: Международные отношения, 589–594.
- Трубарац Матић, Ђ. (2019). *У јеленовом колу: мотив јелена у српској обредној лирици*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Узенёва, Е. С. (2004). Пахота. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 3. Москва: Международные отношения, 652–656.
- Усачева, В. В. (1999). Клен. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 2. Москва: Международные отношения, 507–508.

- Усачева, В. В. (1995). Базилик. Н. И. Толстой (ур.), *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах*. Т. 1. Москва: Международные отношения, 131–133.
- Чажкановић, В. (1994). *Речник српских народних варовања о билькама*. Сабрана дела, књ. IV, прир. В. Ђурић. Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон.
- Eliade, M. (1991b). *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*. Transl. P. Mairet. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Elijade, M. (1980). *Sveto i profano*. Prev. Z. Stojanović. Vrnjačka Banja: Zamak kulture.
- Elijade, M. (1991a). *Istorija verovanja i religijskih ideja. 1, Od kamenog doba do Eleusinskih misterija*. Prev. B. Lukić. Beograd: Prosveta.
- Everett, T. H. (1982). *The New York Botanical Garden Illustrated Encyclopedia of Horticulture*. Volume 10, Ste–Zy. New York: Taylor & Francis. https://books.google.rs/books?id=KeGzp-YXrPYC&pg=PA3290&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (15. 3. 2021).
- Lord, A. B. (1990). *Pevač priča 1–2*. Prev. S. Glišić. Beograd: Idea.
- Meletinski, E. M. (1983). *Poetika mita*. Prev. J. Janićijević. Beograd: Nolit.
- Schmaus, A. (1971). Iz Studija o krajinskoj epici, u: M. Bošković-Stulli (ur.), *Usmena književnost, izbor studija i ogleda*. Zagreb: Školska knjiga, 226–237.
- Prop, V. (1990). *Historijski korijeni bajke*. Sarajevo: Svjetlost.
- Turner, V. (1974). *The Ritual Process (Structure and Anti-Structure)*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

“Strange Maple Tree”: Serbian Lyric Folk Songs on Magical Plowman in the Floral World Milieu

Zoja S. Karanović

Summary

Serbian lyric folk songs with an ancient motif of magical plowman are considered in this article within the mythical and ritual context, in which they were predominantly performed. First song with this motif was published by Vuk Karadžić (1824), while the rest of the written records, comprised in the period from late 19th century till nowadays, are concentrated mostly in the region of southeast and south of Serbia, so that their recorded life persists for almost two hundred years. The songs are ritual (*koleda, lazarice, kraljice*) and they are dedicated to the plowman, except the Vuk Karadžić's one, which is mythological. Following the laborer and attributions of his gear, the content of the article is focused primary on their floral aspect, on the phytonyms (maple, boxwood and basil, oleaster, peace lily, amaranth, peony), whose semantic potential has been examined in the setting of the tools and plowman's ac-

cessories of a different kind – artifacts of culture mutually supplemented and explained within songs, constructing the image of plowing as a divine act transferred to man, thus inevitably encoding the mystery of vegetation.

Keywords: Serbian lyric folk poetry, myth, ritual, magical plowman, Mother of God, maple, boxwood, basil.

проф. др Зоја С. Карановић

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Е-пошта: zojanko@stcable.net

Примљено: 7. 7. 2021.

Прихваћено: 6. 11. 2021.